

УДК 821.161.2:Підмогильний

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-28>

ПСИХОАВТОБІОГРАФІЗМ МАЛОЇ ПРОЗИ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

PSYCHOAUTOBIOGRAPHISM OF VALERIAN PIDMOHYLNYI'S SHORT PROSE

Михида С.П.,

orcid.org/0000-0002-0921-0819

Scopus-Author ID: 57215592630

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

Гонтар А.І.,

*студентка II курсу другого магістерського рівня
факультету філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті досліджено специфіку психоавтобіографізму Валер'яна Підмогильного в малій прозі. Це дозволяє наблизитися до розуміння психопортрету митця в авторській рефлексії за допомогою синтезу літературно-рознавчого осмислення художніх прийомів і засобів з елементами психологічного аналізу.

Методологічно дослідження вписано в психопоетикальну парадигму, що визначає теоретичну основу та прикладний інструментарій. Для визначення чіткого вектору розвідки опрацьовано літературно-критичні знахідки щодо поетики та філософії В. Підмогильного. Окреслено поточний стан психопоетикального осмислення письменника та перспективи подальших досліджень, які передбачають детальну роботу з текстом «під мікроскопом» із метою виокремлення психологічних деталей, які забезпечують психоавтобіографізм художньої прози митця.

У практичній частині дослідження на матеріалі двох оповідань («Важке питання» і «Військовий літун») проілюстровано динаміку психофізіологічного розвитку особистості та становлення світогляду В. Підмогильного й визначено авторський інструментарій, який уможливує такі спостереження. Для цього виокремлено повторювані психічні феномени й проаналізовано, яким чином це відображає штрихи до авторського психосвіту. Зокрема, виявлено тенденції до змалювання колізії між мораллю та природою, яку символізує конфлікт головного героя оповідання «Важке питання» Андрія та його товариша Миколи як персоналізованого Ід із мекістофелівським началом. Це розщеплення повторюється також у творі «Військовий літун». На текстуальному матеріалі оповідань окреслено особливості застосування художніх прийомів та засобів (композиційної доміанти, групування персонажів, внутрішнього конфлікту) в інтелектуальній прозі В. Підмогильного для оприявлення персональних переживань самого автора. Крім цього помічено використання біографічних елементів, як от навчання в церковно-приходській школі, юнацькі душевні перипетії тощо.

Ключові слова: мала проза, В. Підмогильний, психоавтобіографізм, психопоетика, психологізм, тілесність, особистість, композиція, групування персонажів, внутрішній конфлікт.

The article examines the specifics of Valerian Pidmohylnyi's psychoautobiography in short fiction. This allows us to come closer to understanding the psychoportrait of the artist in the author's reflection through the synthesis of literary comprehension of artistic techniques and means with elements of psychological analysis.

Methodologically, the study is based on the psychopoetical paradigm, which determines the theoretical basis and applied tools. In order to define a distinct vector of the research, the literary and critical findings on the poetics and philosophy of V. Pidmohylnyi are processed. The current state of the writer's psychopoetical comprehension and prospects for further research, which involve detailed work with the text "under a microscope" in order to highlight the psychological details that provide psychoautobiographical prose of the artist, are outlined.

In the practical part of the study, on the basis of two stories (“A Hard Question” and “The Military Flyer”), the author illustrates the dynamics of psychophysiological development of the personality and the formation of V. Pidmohylnyi's worldview and identifies the author's tools that make such observations possible. To this purpose, recurring mental phenomena are singled out and analyzed how they reflect the author's touches on the psychological world. In particular, the author reveals a tendency to depict the conflict between morality and nature, symbolized by the conflict between the protagonist of the story “A Hard Question” Andriy and his friend Mykola as a personalized Id with a Mephistophelean beginning. This split is also repeated in “The Military Flyer”. On the basis of the textual material of the stories, the article outlines the peculiarities of the use of artistic techniques and means (compositional dominance, grouping of characters, internal conflict) in V. Pidmohylnyi's intellectual prose to reveal the author's personal experiences. In addition, the use of biographical elements, such as studying in a parochial school, youthful emotional turmoil, etc. is noticed.

Key words: short story, V. Pidmohylnyi, psychoautobiography, psychopoetics, psychologism, physicality, personality, composition, grouping of characters, internal conflict.

Постановка проблеми. На обкладинці одного з найновіших видань прози Валер'яна Підмогильного процитовано Юрія Шереха: «Серед свого покоління Підмогильний вирізнявся особливою нещадністю й тверезістю бачення. Менше за всіх інших він упадав у лірику... був одним, може, єдиним справді великим українським прозаїком» [1]. Це твердження вирізняє письменника з-поміж інших, підкреслює його неординарність і, зважаючи на високу оцінку прози в літературно-критичних розвідках, не викликає сумнівів у правдивості щодо величини творчої постаті. Однак постають питання: чи справді «лірика» не була притаманна В. Підмогильному? Яким саме бачимо «нещадного» прозаїка крізь призму його текстів і що дає цьому підстави? Відповіді на них шукаємо через осмислення одного з понять психопоетикальної методології – психоавтобіографізму та визначення художніх прийомів і засобів, які оприявнюють цю рису в малій прозі письменника-інтелектуала й дають ключі до осягнення його психосвіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчу постать Валер'яна Підмогильного не оминали увагою його сучасники та дослідники майбутнього. Біографічну довідку та передумови написання роману «Невеличка драма» окреслює О. Галета в «альтернативному путівнику творчістю» В. Підмогильного «Досвід кохання і критика чистого розуму» [1]. У цьому ж виданні знайомимося з рефлексією доробку митця Ю. Бойком, В. Мельником, В. Шевчуком. В. Шевчук не так категорично схвально, як Ю. Шерех у згадуваній цитаті, оцінює початки літературної праці В. Підмогильного: «почасти схематичні образи, ще невправні діалоги, власне не так невправні, як штучні» [1, с. 354], але, поза тим, називає збірку «Твори. Том 1» «новим словом в творчості письменника» і «класичними зразками екзистенціалізму», основним для якого є «поняття існування, яке ототожнюється з індивідуальним переживанням людини» [1, с. 354].

На інтелектуальність прози автора, його спільні й відмінні риси з В. Петровим (Домонтовичем), а також роль Еросу в художньому слові звертає увагу С. Павличко в контексті осмислення дискурсу модернізму в українській літературі. На її думку, саме В. Підмогильний «остаточно зруйнував стереотип цієї (української) прози, де на місці тіла й сексуальності стояв пропуск». Однак рівноваги в цьому питанні митець так і не досягнув упродовж своєї, на жаль, нетривалої літературної діяльності. «Відтак сексуальність у Підмогильного виключає любов і полягає в насолоді для тіла», а «високе почуття, за яким женуться герої, так ніколи й не стає їхнім еротичним досвідом» [2, с. 224].

Розширимо уявлення про досліджуване явище, використовуючи здобутки психопоетики, що «передбачає реконструкцію психоструктури письменника, спираючись на вияви особистості митця, репрезентовані у його художніх текстах, щоденниках, мемуарах, у спогадах та листах тих, хто його знав особисто» [3, с. 89]. І разом з власне обраними за об'єкт студії творами розширимо мегатекст Підмогильного спогадами Ю. Шереха (Шевельова) [4], які дозволяють забезпечити об'єктивність тих чи тих спостережень та проливають світло на особистість письменника на тлі доби.

При цьому скористаємося аналітичним надбанням сучасного підмогильнознавства, зокрема ґрунтовною студією І. Скляр [5] з корекцією на матеріал – малу прозу. У межах нашої розвідки

не прагнемо до «перевідкриття» вже знайденого чи реферування наявних праць про психологічний портрет Валер'яна Підмогильного, а спрямовуємо увагу на специфіку відображення психофізіологічних особливостей в малій прозі автора, не відкидаючи можливості потенційного доповнення уявлень про митця.

Мета дослідження полягає в аналізі відображених у прозі В. Підмогильного психічних феноменів, які потенційно втілюють «особисте» митця, зокрема психофізіологічні особливості та штрихи до світоглядної парадигми, і визначення письменницького інструментарію, який це забезпечує.

Досягнення мети передбачає окреслення актуального стану дослідження особистості й поезики В. Підмогильного в українському літературознавстві, аналіз виявів психоавтобіографізму в оповіданнях «Важке питання» і «Військовий літун», формування уявлення про динаміку поставання психопортрету митця.

Об'єктом при цьому є мала проза В. Підмогильного, зокрема оповідання зі збірки малої прози «Сонце сходить» (2024) «Важке питання» та «Військовий літун», на матеріалі яких і сфокусовано наукові пошуки. **Предметом** літературознавчої розвідки визначаємо особливості психоавтобіографізму малої прози В. Підмогильного та художні прийоми й засоби, які сприяють відображенню особистісного в його творчості.

Виклад основного матеріалу. Мала проза Валер'яна Підмогильного вирізняється лаконічністю та високою щільністю художнього тексту – тут справді без «лірики», як і зазначав Ю. Шерех. Не менш лаконічним є й обсяг мегатексту, обраний задля вдумливого й уважного прочитання, що зумовлено обсягом статті. Тож спробуємо на матеріалі обраних оповідань завдяки вдумливному й спостережливому читанню «під мікроскопом» (Г. Ключек), виокремити окремі риси особистості письменника. Цілковитим усвідомлюємо при цьому, що поодинокі знахідки самі собою не претендуватимуть на об'єктивність, адже можуть відображати певний задум укладачів того чи того видання, або ж індивідуальні проєкції читача, який звертатиме увагу на найбільш цікаві епізоди.

Це спонукає до пошуку істини на перетині *різних джерел*, адже «кожен із виявів внутрішнього світу митця, засвідчений в одному з джерел мегатексту, об'єктивізується лише за умови узгодження його з іншими, в тому числі й художнім текстом, який має психоавтобіографічний характер» [3, с. 89]. У межах цієї статті виокремлено два оповідання, у яких можна простежити певні повторювані тенденції, які знаходять продовження й у великій прозі митця, чим ілюструють узгодження психоавтобіографічних текстів між собою або ж динаміку трансформації.

Психоавтобіографічність визначено як «як здатність до художньої самоідентифікації, можливість відтворити рух рефлексій» [3, с. 22], тобто потенціал до втілення сфер «свідомого суспільного буття» суб'єкта дослідження й несвідомого «в усіх його виявах» [3, с. 22]. Відповідно, **психоавтобіографізм** розуміємо як якісну характеристику художнього тексту, яка цю здатність забезпечує (за аналогією до психологізму [6]).

Основний принцип роботи полягає в залученні «надзвичайної уваги до психологічної деталі на рівні художнього тексту і подробиці, на мемуарному рівні – до штриха». Це спонукає до ретельного читання ««під мікроскопом» із чіткою фіксацією та систематизацією кожного з проявів авторської Психеї» [3, с. 84].

Для формування основ розуміння психоавтобіографізму обраного суб'єкта дослідження пропонуємо звернутися до творів, які є своєрідною точкою формування тих чи тих психічних феноменів. Сучасне видання прози В. Підмогильного «Сонце сходить» побудовано з оповідань та повістей у хронологічній послідовності, що потенційно ілюструє *динаміку психофізіологічного розвитку особистості й становлення її світогляду*. У статті зосереджуємося саме на ранніх зразках авторського письма, щоб визначити тригерні елементи психосвіту митця, які повторюватимуться й трансформуватимуться в його подальшому доробку, та особливостях їхнього художнього втілення, які вказуватимуть на здатність тексту відображати психічне.

Відкриває збірку перше «підписане уже власним іменем» оповідання письменника «Важке питання» (1917), видане друком під час навчання в Катеринославському реальному училищі (1910–1918). Персонажі твору постають також учнями (гімназистами), одного віку з автором на момент написання, про що відомо з непрямого відтворення внутрішнього монологу одного з персонажів – Андрія: «Він вважав себе за дорослого, бо мав сімнадцять років» [7, с. 12].

Досить точно й глибоко відображено внутрішній світ юнаків, які саме переживають сплеск сексуальної активності: «потреба в жінчині вже почувалася... Андрій ... мучився, довго не міг увечері заснути під впливом непроханих, а іноді й проханих, малюнків... ранком же він прокидався з важкою головою й навіть іноді не ходив до класу» [7, с. 12]. Це вказує на актуальність порушених питань і для самого автора, тобто втілення психоавтобіографічних деталей на рівні сюжету, а також у моделюванні персонажів. У ранній малій прозі письменника помітно застосування прийому *композиційної домінантності*: в центрі оповіді опиняється «одна людська постать» [1, с. 12], чії внутрішні колізії стають основним об'єктом авторської уваги, що ілюструє прагнення психіки пізнати саму себе.

Микола й Андрій в оповіданні «Важке питання» зображені досить схематично. Утім, Андрій як *центральна постать* має більше індивідуальних рис, автор відображає його переживання, страхи, бажання. Миколу ж читач сприймає досить умовно й лише як антипода до менш упевненого в собі товариша. При цьому В. Підмогильний не відділяє Миколу від Андрія: «Річ у тому, що Микола мав більший за його досвід у справах кохання, і самолюбство Андрія від цього часом дуже страждало. Сьогодні він хотів дати реванш...» [7, с. 11], що спонукає вбачати в Миколі не окрему особистість, а радше втілення витіснених бажань Андрія, його *персоналізоване Ід (Воно)* за З. Фройдом [8].

Основним *несвідомим рушієм* юнака стає саме сексуальне бажання, тому Микола штовхає його якомога швидше реалізувати цю *обсесію*, слугує містком до неї, адже втілює цей новий недосяжний світ, який прагне пізнати Андрій: «Розкажи мені про тих, про вуличних, – зовсім принижено, з ніяковістю попрохав він... І що більше він слухав цих оповідань, то менше бруду бачив він у купівлі, а самі повії починали здаватись йому якимись веселими й безжурними німфами, до котрих всі мусять звертатись за справжньою втіхою» [7, с. 13].

Схожу модель *розщеплення психіки* на різні її складові та своєрідне *дистанціювання Ід* бачимо і в оповіданні «Військовий літун» (1923), де другорядні персонажі втілюють витіснені бажання головного героя Сергія Данченка, який понад усе прагнув «Кохання! Його ніхто не кохав»; «Він мріяв про кохання так, як написано в старій книзі» [7, с. 67]. Утім, найбільше Сергій прагне саме до реалізації тілесного поклику, який уже почав переростати в агресію й бажання влади через тривале його стримування й комплекс неповноцінності, спровокований недосконалою зовнішністю: «хотів бути паном над нею» [7, с. 67]. Більш успішні в цьому товариші Василь і Тимошівський викликають у нього заздрощі, а образ Василя ще й утілює подібне до Миколи *мефістофелівське начало*, підбурюючи Сергія до безчесної поведінки з Галею: « – Вночі, коли твоя цяцька спить, піди й ляж коло неї, – так казав Василь. Може й краще було б так зробити. Сили вистачило б. Але він хотів зв'язати її з собою назавсіді» [7, с. 66].

Однак крім цих досить очевидних спостережень за художнім відображенням психосексуального розвитку чоловіка, у зазначених оповіданнях стикаємося з іншим важливим психічним феноменом, який пронизує майже всі твори добірки – *внутрішній конфлікт між природою та мораллю*. О. Галета звертає увагу на те, що В. Підмогильний намагається виокремити й дослідити в образі головного героя «чистий розум», на який впливають різні виклики, а особливо – «любобна хвороба» [1, с. 17].

Андрій з оповідання «Важке питання» перебуває між двох «огнів»: сексуального потягу й духовних настанов «Святого Письма» та «натяків матері про фізичну чистоту» [7, с. 12]. У творі це «важке питання» вирішується за допомогою обставин (повія виявляється тимчасово зайнята), але відкритий фінал натякає на можливу перемогу інстинкту над «гадкою

про чистоту й мораль» [7, с. 18], адже уособлення інстинкту – Микола – лишається чекати, доки Андрій здасться й повернеться до незавершеної справи. Така зосередженість героя саме на біблійній моралі спрямовує до ще одного епізоду з життя В. Підмогильного – навчання в церковно-приходській школі, чим створює точку перетину тексту з реальним життям [9].

Сергій Данченко з оповідання «Військовий літун» також перебуває в сумнівах, як і Андрій, але щодо іншого – способу заволодіння Галею, як розглянуто вище. Це займає всі його думки, поки не з'ясується, що чоловік спізнився, а з Галею вже кохається його більш сміливий і привабливий товариш Тимошівський – персоніфіковане лібідо персонажа, яке досягає бажаного окремо від Его, тобто головного героя, обтяженого страхами й комплексами.

Ця **розщепленість чоловічих образів** у ранній малій прозі закладає тенденції й до **розщеплення категорії жіночого** на **високе** (прекрасне й духовне) й **низьке** (порочне і хтиве), які пізніше знайшли відображення в «Повісті без назви», де найповніше втілено цей невловимий образ омріяної, але далекої жінки, який В. Шевчук називає «типовим образом-символом», який «мимохідь справляє велике враження», але є тим птахом, якого герой Підмогильного «ніколи не піймає» [1, с. 362].

У першому оповіданні таке протиставлення бачимо в образах Галі з «Важкого питання» – «ідеальна дівчина» [7, с. 11], «симпатична і вдача у неї гарна» [7, с. 14], та повії, яка «дуже зручна: по-перше, сімдесят п'ять відсотків, що не заразишся, а по-друге – недорого бере» [7, с. 12]. Як і чоловіки, жінки в прозі Підмогильного втілюють контекстуально протилежні цінності: духовність та тілесність, що вказує на актуальність цього конфлікту для ранньої творчості письменника, а повторюваність цих деталей, яка простежується потім у «Повісті без назви», романі «Місто» та ін. вказує на їхню **психоавтобіографічність**. У художньому тексті її втілено на сюжетно-фабульному (зовнішні події та внутрішні колізії) та композиційному рівнях (групування персонажів та визначення композиційної домінанти).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, психоавтобіографізм прози В. Підмогильного передбачає оприявлення в його художніх текстах психосвіту автора. Підставами для об'єктивного визначення особистісних рис письменника є повторюваність тих чи тих психічних феноменів і патернів у різних творах, що належать до його мегатексту. На матеріалі ранніх оповідань В. Підмогильного «Важке питання» і «Військовий літун» проілюстровано високий потенціал його прози до відображення специфіки психосексуального розвитку психіки, внутрішніх колізій між Его та Ід (Воно), формування світоглядних цінностей. У цих творах також виявлено тенденції до розщеплення чоловічої психіки внаслідок боротьби між духовністю та тілесністю, що спричиняє повторюване протиставлення жіночих образів як високих (ідеальних, духовних) і низьких (порочних, гріховних). Поглиблене психолого-спрямоване дослідження цих та інших зразків прози В. Підмогильного становить перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. 432 с.
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
3. Михида С. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : «Поліграф – Терція», 2012. 357 с.
4. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Харків, 1998. Т. 1. С. 434–442.
5. Скляр І. Психопоетика сумарно-атрибутивної форми зображення в романній прозі Валер'яна Підмогильного. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Літературознавство*. 2014, Том 1, № 1–77. С. 152–162. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/literature/article/view/1161> (дата звернення 09.07.2024)

6. Івашина О. Психологізм у творчості Марії Магіос: теоретичні та прикладні аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 1, вип. 29. С. 269–274. URL : http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/29/part_1/50.pdf (дата звернення 09.09.2024)
7. Підмогильний В. Сонце сходить. Вибрані твори. Київ : ВГ «Ще одну сторінку», 2024. 288 с.
8. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Пер. П. Тарашук. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
9. Підмогильний В. Вибрані твори. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 216 с.